

**Recep Toparlı, Mu'înü'l-Mürîd, Atatürk Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 15,
Erzurum 1988, LXXII+287s.**

Doç. Dr. Aysu ATA¹

Harezmi Türkçesi, XI-XII. yüzyılda gerek etnik yapı gerekse siyasî hayat bakımından Türkleşen Harezmi bölgesinde Oğuz, Kıpçak ve Kanglı boylarının yerleşik hayata geçmelerinin sonucu olarak Türk dilinin doğu kolunu teşkil eden Karahanlı (=Hakaniyye) Türkçesi temelinde, güney-batı kolunu teşkil eden Oğuz Türkçesi ve kuzey-batı kolunu teşkil eden Kıpçak Türkçesinin bu bölgede iyice karışıp kaynaşmasından oluşan Türkçeye verilen addır. Böylece halkın etnik yapısı gibi bu bölgenin dili de karma bir şekil almıştır. Bu bölgede yerleşen Oğuz, Kıpçak ve diğer Türk boylarının ağızlarından alınan unsurlarla Harezmi Türkçesinin özellikle kelime hazinesi ve şekil bilgisi bakımından kazandığı farklı yapı, onun en başta gelen dil özelliklerini teşkil etmiştir.

Burhânü'd-dîn bin Nâşirü'd-dîn Rabgüzî'nin *Kıssaşü'l-Enbiyâ'sı*, Mahmûd bin 'Alî'nin *Nehcü'l-Ferâdis'i*, *Satır Arası Kur'an Tercümesi* ve bu yazının konusu olan *Mu'înü'l-Mürîd* Harezmi Türkçesi ile yazılmış sayılı eserlerdendir. Türk dili ile ilgili çalışmalar genel olarak ele alındığında Harezmi Türkçesi, bugün için karanlıkta kalan pek çok hususu aydınlatabilecek niteliğe sahip olduğu halde, söz konusu döneme ait eserler üzerinde son yıllara kadar yeterli çalışma yapılmamış; dolayısıyla Harezmi Türkçesinin tam bir grameri ve kelime hazinesini içeren sözlüğü hazırlanamamıştır.

1. A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi.

Bu dönem eserlerinden *Mu'înü'l-Mürîd*, Erzurum Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi yayınları arasında 1988'de yayımlanmıştır. Yayımlanan bu çalışma şu bölümlerden oluşmaktadır:

Önsöz 's. IV-V), **Mu'înü'l-Mürîd**'in: A) "Yazma Nüshası" (s. VI-XI), B) "Yazım Tarihi ve Müellifi" (s. XI-XVI), C) "Nazım Şekli ve Vezni" (s. XVI-XVIII), Ç) "Önemi" (s. XVIII-XIX), D) "Muhtevası" (s. XIX-XXX), E) "Kelime Hazinesi" (s. XXX-XXXIV), F) "Şekil Bilgisi Özellikleri" (s. XXXV-LXX), **Bibliyografya** (s. LXXI), **Transkripsiyon İşaretleri** (s. LXXII), **Transkripsiyonlu Metin** (s. 1-82), **İndeks** (s. 83-287), **Orijinal Metnin Fotoğrafları** (s. 289, 1a-26a).

Eserdeki konu başlıkları okuyucuya ilk bakışta *Mu'înü'l-Mürîd*'in çok yönlü bir incelemeye tâbi tutulduğu izlenimini veremekteyse de eser üzerinde yapılacak en sathî bir inceleme, çalışmanın gerek inceleme, gerek metin tespiti, gerekse sözlükçülük açısından büyük yanlış ve eksiklikleri içerdiğini göstermektedir.

Mu'înü'l-Mürîd'in söz konusu yayınının ele alındığı bu yazının, çalışmada görülen eksik ve yanlışları alanın ilgililerine duyurmak ve eserin eksik yönlerini tamamlayarak çalışmaya belli oranda katkıda bulunmak dışında bir amacı bulunmadığını belirtmek isteriz.

Yazar, "Önsöz"de eser hakkında kısa bilgi verdikten sonra çalışmasının hangi başlıklar altında toplandığı ve **Transkripsiyonlu Metin** ile **İndeks**'in hazırlanmasında tutulan yöntem hakkında açıklamalarda bulunmaktadır.

A) *Mu'înü'l-Mürîd*'in Yazma Nüshası bölümünde, *Mu'înü'l-Mürîd*'in Bursa Orhan Kitaplığında bulunan tek nüshası hakkında bilgi verilmiş, bunun yanında yazmada, *Cevâhirü'l-Esrâr* adlı başka bir eserden alınmış yedi dörtlüğün ve yazmaya kimin tarafından eklendiği belli olmayan bir kıssa ile dizelerin transkripsiyonu yapılmış, bu eser ve dizelerle ilgili Fuat Köprülü² ile Zeki Velidî Tôgan'ın³ açıklamalarına yer verilmiştir.

2. *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1926, s. 344.

3. "Harezim'de Yazılmış Eski Türkçe Eserler", *Türkiyat Mecmuası II*, İstanbul 1928, s. 320.

Bu bölümde (s. XI), yazmaya kimin tarafından eklendiği belli olmayan aşağıdaki beyitteki okuma yanlışları, belirttiğimiz şekilde düzeltilecek olursa beyit daha anlaşılır hale gelecektir.

Kerek irse maḫṣūd bu nefis ḫanaḡu

Ne kim ḫalsa birmes anın sınaḡu (s. XI, 20 b kenar)

ḫanaḡu: ḫınaḡu (<ḫin'eziyet'+a-'eziyet etmek', **ḫalsa:** ḫolsa

(Eğer gerekli ise bu nefse eziyet edilmeli; her ne isterse istesin vermeyip onunla sınanmalı.)

B) Mu 'İnü'l-Mürîd'in Yazım Tarihi ve Müellifi başlıklı bölümde, çalışmayı hazırlayan, *Mu'İnü'l-Mürîd*'in yazarının İslâm ve Şeyh Şeref olarak kabul edildiği görüşleri, Zeki Velidî Togan'ın "Harezm'de Yazılmış Eski Türkçe Eserler" (*Türkiyat Mecmuası II*, İstanbul 1928, s. 322) adlı makalesinden alıntılar yaparak açıklamıştır. Konuya ışık tutmak amacıyla Z.V. Togan'ın, yukarıda adı geçen makalesinde vermiş olduğu Aşkabat Türkmen rivayetini R. Toparlı şu şekilde yeni yazıya geçirmiştir (s. XV): *Şeyh Şeref digen bir veliyyullah kadîm zamânda ..bolubdur. Ḥayvâda Ḥayvâ'nunḡ şahrâsında kezen çârvâh opalar aḡ saḡalları Şeyh Şeref velige tavaḡku" itibdürler, bizge türkî tilinde müsülmânlıḡını yahşı okıp bilür yalı kitâb yazıp...*

...köḡli bülendlik itip hevâ heveske kitdi. Ol vaḡt at başını çekip Şeyh Şeref velîḡa bu beytni okudı:

Atunḡ seniḡ Şeyh Şeref

Aşlunḡ Tat bolsa kerek

Yaḡır eşek duran yerde

Bedü(k) at saḡa ne kerek

tip izine obaya ḡayıp atnı faḡîre birip avvalḡı eşegini minip kitdi. Soḡra şöyle nakl ayturlar ki bir yalanını (?) minip bir yalanını (?) kamçı itip Ḥayvâdın Nuḡûr'ḡa kelip.....

Recep Toparlı'nın *Mu'İnü'l-Mürîd*'in müellifi hususunda yapmış olduğu bu alıntılar, konuyu aydınlatıcı olmaktan çok çıkmaza

sürükleyici mahiyettedir. Çünkü Türkistan'ın önemli kültür merkezlerinden biri ve Aşkabat Türkmen rivayetine göre *Mu'înü'l-Mürîd*'in yazıldığı yer olan Hive burada **Ḥayvā** olmuştur. Ayrıca *müslmānlıkını* : **müslmānlıkını** şeklinde okunmalı, *bedü(k) at* için de **bedev at** okuyuşu tercih edilmeli, metne gereksiz yere bir **(k)** eklemesi yapılmamalıdır. Soru işareti ile *yalanını* şeklinde çevriyazısı yapılan kelimenin de **yılanını** olacağı açıktır.

C) Mu'înü'l-Mürîd'in Nazım Şekli ve Vezni bölümünde, aruzun mütekarib (fa'ülün fa'ülün fa'ülün fa'ul) vezninde dörtlüklerle kaleme alınan bu eserde, veznin başarıyla uygulanmadığı belirtilmiş ve bu, eserin yazıldığı dönemde aruzun yeni yeni kullanılmaya başlamasına, eseri yazan şairin bu hususta edebî bir gaye gütmemesine bağlanmıştır. Daha sonra ise Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerdeki aruz hataları gösterilmiştir. Fakat aşağıdaki dizelerden mevcut olan aruz hataları, bu çalışmada ifade edilen hiç bir nedenden değil, sadece yayımlayanın dikkatsizliğinden kaynaklanmaktadır:

45/3 <i>Taḳı munça ṭarab 'aıyş temāşa kerek</i>	<i>taḳı: ni, temāşā: temāşā</i>
147/1 <i>Eger ḳalsa rek'at içre sücüd</i>	<i>rek'at içre: rek'atda ikki</i>
167/3 <i>Taṅg atmadın uşbu kerek niyyeti</i>	<i>atmadın: atmazdın</i>
209/3 <i>İlim birle birse zekātını bilip</i>	<i>zekātını: zekātın</i>
271/1 <i>İrâdet birip soṅg tilek tilese</i>	<i>tilese: izdese</i>
290/1 <i>Eliṅg tutmuşda eliṅg ırmağa</i>	<i>tutmuşda: tutmuşında</i>
(Ayrıca; eliṅg: elin , ırmağa: ırğama)	
294/2 <i>Murâd maḳşuduṅgni irak ḳalmağul</i>	<i>maḳşuduṅgni: maḳşüduṅgdın</i>
317/2 <i>Açulsa bu yolda saṅğa bolsa beyân</i>	<i>beyân: san</i>
348/2 <i>Ṭarīkat resül fi'l tutğul yüri</i>	<i>fi'l: fi'li</i>
377/3 <i>Ḥabîbi ummatınga ḥabîbliük revâ</i>	<i>ḥabîbi: ḥabîb</i>
379/2 <i>Ḳamuğı resüldın uluḳ resül irdi küll</i>	<i>uluḳ: Ø</i>
381/3 <i>Tutuş ḥayr u ihsân üze yürügli</i>	<i>yürügli: yürügen</i>

Aşağıdaki dizelerde koyu yazılmış kelimeler, çalışmayı hazırlayan tarafından metne alınmamıştır. Bu nedenle bu dizelerde hece sayısından kaynaklanan vezin hatası söz konusu değildir.

- 10/1 *Bu cümle melek hem bu ins ü perî*
 31/4 *Bar ise su'âl söz öñgin özge kıl*
 41/2 *Bıçak tig bolur ol arıgsız tişi*
 60/1 *Hüner irmes erge bu nefsnüñg boşı*

Ç) Mu'İnü'l-Mürîd'in Önemi bölümünde, eserin amacının "dinî ve tasavvufî konuların açık biçimde bilmeyenlere anlatılması" olduğu belirtilip edebî bir gaye güdülmediği üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu hususta F. Köprülü'nün *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul 1926, s. 343) adlı eserindeki değerlendirmelerine yer verilmiştir.

D) Mu'İnü'l-Mürîd'in Muhtevası başlıklı bölümde eserin Allah'a hamd ü sena ile başladığı, Hz. Muhammed ve dört halifeye yapılan övgülerle devam ettiği belirtilmiş, 13. dörtlükten sonra başlayan bâbların adları ve özetleri verilmiştir.

E) Mu'İnü'l-Mürîd'in Kelime Hazinesi başlıklı bölümde R. Toparlı, eserde 1616 kelime tespit etmiş, bunların 753'ünün (%46.6) Türkçe, 749'unun (%46.35) Arapça ve 104'ünün (%6.44) Farsça olduğunu belirtmiştir. Ancak verilen bu oranlar, yapmış olduğumuz düzeltmelerle büyük ölçüde değişecektir.

Bu bölümde, a) Eş anlamlı Türkçe ve Arapça kelimeler, b) Eş anlamlı Türkçe-Farsça kelimeler, c) Eş anlamlı Arapça-Farsça kelimeler, ç) Eş anlamlı Türkçe kelimeler, d) Eş anlamlı Arapça kelimeler, e) Eş anlamlı Farsça kelimeler alt başlıkları altında eş anlamlı kelimelerin listesi verilmiştir.

Ayrıca, bu bölümde "bazı türkçe kelimelerin farklı şekillerde" kullanılmalarına tanık olabilecek örneklerin, a) Ünlü değişikliği gösterenler, b) Ünsüz değişikliği gösterenler, c) Ünsüz düşmesi görülenler gibi alt başlıklar altında işlenmesi bizce ilmî bir çalışmanın fonetik bahsinde geçmesi gereken hususlardandır.

F) Mu'İnü'l-Mürîd'in Şekil Bilgisi Özellikleri bölümünde I. Yapım Ekleri, II. İsim Çekim Ekleri, III. Sıfatlar, IV. Zamirler, V. Zarflar, VI. Edatlar, VII. Bildirme, VIII. Fiil Çekimleri, IX. Bir-

leşik Fiiller, X. Partisipler, XI. Gerundiumlar başlıkları altında eserin şekil bilgisi özellikleri verilmiştir.

Ancak **Transkripsiyonlu Metin** bölümünde yapmış olduğumuz düzeltmeler ve değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere *Mu'înü'l-Mürîd*'in doğru bir metnin bu çalışma ile ortaya konulduğundan söz edebilmek mümkün değildir. Bu nedenle "Şekil Bilgisi Özellikleri" bölümünde metnin okunuşuna bağlı olarak yapılan yanlış tespitler söz konusudur. Örneğin, "XI. Gerundiumlar" başlığı altında yer alan ve tek örnekle verilen *-mayınça* eki için verilen *bolmayınça* 45/4 kelimesi yanlış okunan kelimelerdendir. Doğrusu **bolmağınça**'dır ve *-ğınça* eki altında değerlendirilmelidir.

Ayrıca, "Yapım Ekleri" bahsinde "2. Fiilden İsim Yapan Ekler" başlığı altında verilen *-ağ*: *kurag* örneği de bu bölümdeki yanlış değerlendirmeye örnektir. Çünkü *kurag* kelimesinin kökü, R. Toparlı'nın belirttiği gibi *kur-* değil **kura-** (<kurğa⁴)'tır.

Transkripsiyonlu Metin ve İndeks bölümlerindeki düzeltmelerimizi şu gruplar altında toplayabiliriz.

I. Transkripsiyonlu Metin'de yanlış okunan ve buna bağlı olarak **İndeks**'te yanlış anlam verilen kelimeler:

1. *Yana yüz yigirmi taķı dört minġi*
Rüsül enbiyâlar ikinçsüz öñgi
Eger artuķ eksük yakîn bilmesenġ
Irür evvel Ādem Muġammed sonġı 5
ikinçsüz : ikinç söz

(Yine ikinci sözün evveli (sayıları) yüz yirmi dört bin olan - kitap indirilmiş ve indirilmemiş- peygamberlerdir. Eğer ekşiğiyle fazlasıyla kesin bilmiyorsan ilki Adem sonuncusu ise Muhammed'dir.)

4. *Divanu Lügat-it-Türk. IV. Endeks*, Çeviren: B. Atalay, Ankara 1986, s. 380.

2. *Bu cümle halâyık müsâfir meñgiz*
Taķı dünye tüpsüz karıģsız teñgiz
Uģan zikri birle bulunğay biliñg
Eger Nūh nebī tig amān kolsañgız 40
karıģsız: kırıģsız, nebī: necī

İkinci dizede geçen *karıģsız* kelimesi İndeks (s. 165)'te "oyuk" anlamı ile *karıģ* maddesinde verilmiştir. Buna göre, *tüpsüz karıģsız teñgiz* ifadesi, "dipsiz oyuksuz deniz" şeklinde çevrilmektedir. Fakat bir denizin hem dipsiz hem de oyuksuz olması akla pek yatkın olamayacağından **kırıģsız**⁵ okunması ve "kenarsız, kıyısız, uçsuz bucaksız" anlamının verilmesi gerekmektedir.

Ayrıca dördüncü dizedeki *nebī*'nin de Nuh peygamberin lakabı olan, "sırdaş, gizli haber veren" anlamındaki **necī** olacağı eldeki fotokopiden de okunacağı üzere açıktır.

(Bu cümle yaratılmışlar yolcu, dünya da dipsiz, uçsuz bucaksız deniz gibidir. Eğer Nuh Necī gibi bağışlanmak isterseniz Allah zikri ile bilin ki bulacaksınız.)

3. **Yığandım** yığıl tut idi emrini
Isız ol kiçürse **ısız** 'ömrini 42/1-2
yığındım: yığağdın

İlk dizedeki *yığandım* kelimesinin anlamı İndeks'te verilmemiştir. Kelimenin, tıpkıbasımdan dikkatli bir şekilde okunması halinde **yığağdın** olacağı ve buna göre kolayca anlamının verileceği açıktır. Ayrıca bu dizenin kenarına çıktı ile yazılmış olan *yığmışdın* da eser üzerinde çalışanın bilimsel yayınına hazırlarken - kendi tasarrufuna bağlı olarak- dipnotta göstermesi gereken bir husustur.

5. G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972, s. 598. *Mukaddimetü'l-Edeb*, (Hazırlayan: N. Yüce), Ankara 1988, s. 143.

İkinci dizedeki *ısız* ise "İndeks" (s. 151)'te *ıssız* şeklinde alınmış ve "boş, kötü, fena" anlamları verilmiştir. Önce bu kelimenin *ısız* veya *ıssız* değil *isiz*⁶ okunması gerekmektedir. Zaten vezin, kelimenin *ıssız* okunamayacağını göstermektedir. Metinde sadece bu dizede geçen *ıssız* veya *ısız* (doğrusu: *isiz*) kelimesine "kötü, fena"nın yanında "boş" anlamının verilmesi, eser üzerinde çalışan kişinin Türkiye Türkçesindeki *ıssız* ile eski metinlerde karşılaştığımız *isiz*'i karıştırdığı izlenimini vermektedir. Ayrıca bu dizinin kenarına *isiz*'in yerine geçebilecek olan *yawuz* kelimesi de R. Toparlı'nın çalışmaya hazırlarken kullandığı yöntemle 9. sayfada dipnotta gösterilmeliydi.

(Yasak edilenden uzak dur, sakın! Tanrının emrini yerine getir; insan, ömrünü kötü harcarsa yazık olur.)

4. *Kanā 'at bu erge tükenmes ğinā*

Harīş hırşı birle yüzi yüzine

56/1-2

yüzi yüzine: yöriyür yana

(Kanaat insana tükenmez bir zenginlik sunmasına rağmen tamahkâr kişi yine hırşı ile yaşamakta, hayatını devam ettirmektedir.)

5. *Menī şehvetâti kamuğ halk bilür*

81/1

şehvetât: şehvet atı

İndeks (s. 241)'te *şehvetât* "şehvetler, aşırı istekler" şeklinde Arapça *şehvet*'in çoğulu olarak verilmiştir. Halbuki bu kelimenin çoğulu *şehvetât* değil "şehevât" veya "şehvât" (شهوات)'tır. Ayrıca bu dizinin hizasında *atı* yerine yazılan *anı* çıktısı da dipnotta gösterilmeliydi.

Ayrıca yine bu kelime ile ilgili olarak:

İkinçi bu şehvetâta çıkmakı

89/3

dizesindeki *şehvetâta* kelimesi *şehvet ete* şeklinde düzeltilmelidir.

6. G. Clauson, a.g.e., s. 253a.

6. *Yunuĝnuñĝ soñĝınça dükene ketür*
Soñĝınça du'â kıl niyâz el kötür 86/1-2
dükene: dü-gâne

İlk dizedeki *dükene* İndeks (s. 130)'te *düken-* maddesinde alınmış ve "tükenmek, bitmek" anlamı verilmiştir. Kelimenin "iki rekat namaz" anlamındaki Farsça **dü-gâne** şeklinde okunması gerekmektedir.

(Abdesti bitirinçe iki rekat namaz kıl; sonunda el kaldır dua et.)

7. *Edükde tilük kirse barmağ uçı*
Anıñĝ meshi hıç yok revâ tutĝuçı
Eger konçda bolsa ziyân kılmaĝay
Tilük yâ sökük kirse barmağ uçı 185/4
barmağ uçı : barmağ kaçı

Dördüncü dizedeki *barmağ uçı* ifadesinin *barmağ kaçı* olacağı eldeki fotokopiden gayet açık bir şekilde okunmaktadır. Böylece bu dizelerde, çizmedeki parmak ucunun girebileceği bir delikle meshin kabul olmayacağı fakat çizmenin konçunda parmak kaçacak kadar bile sökük ya da deliğin olmasının meshi bozmayacağı anlatılmaktadır.

8. *İrür dünyâ fânî bu māl mühliket*
Ķanı mālî Ķārün kanı ol Ķaram 189/4
Ķaram : Ķuram

İndeks (s. 165)'te "halk" karşılığı verilen *Ķara(+m)* kelimesi, **Ķuram**⁷ şeklinde okunup "mertebe, aşama" anlamı verilmelidir.

(Dünya fani, bu mal mülk de yok olucudur, gelip geçicidir; hani Karun'un malı hani o makamı.)

7. *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini, "IV. Endeks", (Çeviren: B. Atalay), C. IV, Ankara 1986, s. 380.*

9. *Yüzin dâğlağaylar kaburğaların
Hem arkan yaturup koyup ot karın* 197/1-2
karın : **korın**

İndeks (s. 166)'te "karın" karşılığı verilen kelime **kor**(+n) "ateş koru" olmalıdır. (Yüzünü dağılayacaklar, kaburgalarını da arka üstü yatırıp ateş korunu koyup...)

10. *Öküzdin yâ yağmurdın ekken ekin
İrür öşrī tutğu öşürnüñg yükin* 199/1
öküz : **ögüz**

Zekât bahsini anlatan bu bölümde ilk dizedeki *öküz(+din)* kelimesine İndeks (s. 216)'te "öküz" anlamı verilmiştir. Bu kelimenin **ögüz** okunup "ırmak" anlamı verilmesi gerekmektedir.

11. *Eger bolsa altmış bu oylar sanı
Tebī' ikki birgey ayā bolğanı* 221/1-2
oylar : **uy**lar, *ayā* : **eye**

İndeks (s. 214)'te "yağız at" karşılığı verilen *oy* kelimesi, bu dize ve metinde geçtiği her yerde *uy* şeklinde düzeltilip "sığır" karşılığı verilmelidir. Zaten "sığır yavrusu" anlamında olan *tebī'* kelimesi de, kelimenin **uy** şeklinde okunması gerektiğini açıkça göstermektedir.

Ayrıca ikinci dizedeki *ayā* kelimesine de İndeks'te (s. 96) "ey!" (seslenme edatı) anlamı verilmiştir. Bu kelimenin de *eye* okunup "sahip" anlamı verilmesi gerekmektedir.

(Eger bu sığırların sayısı altmış olursa; bunların sahibi iki buzağı verecek.)

12. *Zekât kimge birmek kerek bil revā
Fakīr ol yā miskīn irür bī-nevā
Yā borçluğ yoluğluğ mükāteb gālib
Bu cümlege birgü biri hem revā* 230
gālib : **garīb**, *yoluğluğ* : **yuluğluğ**, *yā* : **ya**

İndeks (s. 140)'te gâlib okunan ve "üstün gelen, yenen" anlamı verilen kelime, **ġarīb** okunup "gurbette olan, kimsesiz" karşılığı verilmelidir.

(Zekâtı kime vermek gerektiğini bilmek yerinde olacaktır. Bunlar kimsesiz, aciz olan fakirlerdir, ya da borçlu, fidyesi verilen kişi, köle, zavallı kimselerdir. Bu kişilerin hepsine ya da birine vermek gerekmektedir.)

13. *Bir ok birle atsa kuş ursa niçe*
Kedik bir yâ ikki kerek hem üçe
Kamuġı helâl tesmiyet birle ok
Atıp ursa mü'min cevâb uş eçe 233
 eçe : aça

İndeks (s. 131)'de "büyük kız kardeş, abla" karşılığı verilen *eçe*, **aç(-a)** olarak okunmalı ve *aç-* maddesine alınıp "ayrıntılılarıyla anlatmak, konuyu açmak" anlamları verilmelidir. Çünkü av bahsinde geçen bu dörtlükte anlatılanlar daha sonraki dörtlüklerde daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

(Bir ok atıp ne kadar kuş ya da bir, iki hatta üç geyik (yabanî hayvan) vurursa vursun bunların hepsi besmele ile yapılmışsa helaldir. İnanan kişi, yanıtı ayrıntılılarıyla şöyledir.)

14. Boġuzlansa hayvân helâl tirisi
 Boġaz ikki keslip **sütûn birisi** 239/1-2
sütûn : sûtûn, **birisi** : berisi

İkinci dizedeki *sütûn*, İndeks (s. 239)'te *sût* maddesinde "sût" anlamı ile verilmiştir. Bu kelimenin Farsça **sütûn**⁸ şeklinde okunup "omurga" anlamı verilmesi gerekmektedir. Ayrıca *birisi*'de **beri**(+si 'ötesi') olarak düzeltilmelidir.

8. F. Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Lebanon 1975, s. 656.

15. *Birip aşlık aşlığını almak revā*
Meger cinsi bolsa ziyāde ribā
Eger bolmasa cins revā artuķı
Taķı kim birilse satıģ nā-revā 256
kim birilse satıģ nā-revā : bolsa nesye satıģ nā-revā

(Zahire verip zahire almak uygundur, eger aynı cinsten olursa fazlası haram faizdir, eğer aynı cinsten olmazsa fazlası uygun olur ve satış veresiye olursa uygun değildir.)

16. *Alur qarģu birmese yatdın yana*
Alumas kuyayşdın birildi öter 258/3-4
kuyayşdın : kuyayşdın

Alış verişin şartlarının anlatıldığı bu dizelerde, ilk dizedeki *qarģu*, İndeks (s. 165)'te *kar-* maddesinde alınmış ve "karmak, karıştırmak" anlamları verilmiştir. Fakat bu dizelere anlam verebilmek için kelimenin, *qarģu* şeklinde madde başı olarak alınması ve "karşılık" anlamı⁹ verilmesi yerinde olacaktır.

İkinci dizedeki *kuyayş(+dın)* ise İndeks (s. 188)'te "güneş" ile karşılanmıştır. Bu kelimenin de *kuyayş(+dın)* okunup "hısım, akrabası" anlamlarının verilmesi gerekmektedir.

(Alan kişi karşılığını vermezse, yabancından alamaz hısım akrabası tarafından verilirse öder.)

17. *Asıģ kılmas ol köp öküñç yise sonģ*
Er ol kim onģarsa işin munda önģ
Ecelniñģ hazāni kelür nāgehān
Uruģ ekse bulmas irür yerge tünģ 274
bulmas : bolmas, tünģ : tonģ

İndeks'te *tünģ* için soru işareti ile "karanlık" anlamı verilmiştir. Kelime, *tonģ* okunmalı ve "don, buz" anlamı verilmelidir.

9. E. Fazilov, *Starauzbekskiy Yazık*, Taşkent 1966, C. II, s. 605.

(Sonradan çok pişman olursa da faydası olmaz, insan, işini baştan düzeltmelidir. Tanrı tarafından insana vadedilen zamanın güzü birden geliverir, (insan) tohum ekerse yere don olmaz.)

18. *Eger bolsa muntig müzâri ' kaçan*

Bolur bülnâki sekkiz uçmağ cinân 277/1-2

bülnâki : **bölneki**

İkinci dizedeki *bülnâki* kelimesi İndeks'e alınmamıştır. Bizce bu kelime, böl-(ü)n-ek+i şeklinde gelişen ve fiil kökünün anlamına uygun olarak "bölünmüş olan, dağıtılmış olan, nasip, kısmet" anlamlarına gelen bir kelime olmalıdır. Tatar Türkçesindeki "bölünmüş, dağıtılmış" karşılıkları bulunan **bölnek**¹⁰ de bu görüşü destekleyici durumdadır. Ayrıca, **bölnek** benzer anlamdaki başka bir fiilden gelişmiş olan *ülüş* "kısmet, nasip" kelimesi ile de aynı anlamı karşılamaktadır.

19. *Kerek evvel ĩmân müsülmân özüñg*

Kiđin utru ursañg bu yolda yüzüñg

Müfîd bolmağı sözdin uşbu tiliñg

Tutuş bolsun estağfirullah sözüñg 358

müfîd : **yığıp**

(Önce iman ve kendinin müslüman olması, sonra bu yola yüz tutman gerek; sözün devamlı estağfirullah olsun, işte bu sözden dilini men' etmek olmaz.)

20. *Bakıp özde sen bu şıfat bulmasañg*

'Aceb yok tağı sen tabīb bolmasañg 362/1-2

tabīb : **tapıp**

(Sen kendine bakıp bu sıfatı bulmazsan ya da bulup da öyle olmazsan şaşılacak bir şey değil.)

10. W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, Petersburg 1888. C.IV-2, s. 1895.

21. *Bu ma'şûk tapa bil sen ök közgü sen*
Hâcet yok ajunnu telim kedgü sen 370/1-2
kedgü : kevgü

Yukarıdaki ilk iki dizede, âşğın seviliye karşı ayna ol-
duğundan ve bunun için de bütün dünyayı gezmenin gereği ol-
madığından bahsedilmektedir. Yoksa R. Toparlı'nın işaret ettiği
gibi, bütün dünyayı giymenin gereksizliğinden değil.

22. *Belâ kađgu birle bilürken siner*
Açılsun sezâlık tip öz mihriñge 373/3-4
bilürken siner : yilürken sınar

Recep Toparlı'nın, İndeks'te "sinmek, gizlenmek" anlamları ile
karşılacağı Türkiye Türkçesindeki sin- kelimesinin bu dönem me-
tinlerinde *siñg-* olacağı küçük bir hatırlatma sayılmalıdır.

(Bela kaygı ile hareket ederken kırılır, kendi sevgisine lâyük
olsun diye.)

23. *Kamuğ berr ü cüdga cihân cân kerek*
Cihânğa irür cün çinoğ hağğa kul 379/3-4
berr ü cüd : bir vücüd, cün : cân

(Her bir vücuda dünya kadar değerli olan bir can gerekir, ger-
çekte dünyanın canı Hakkın kuludur.)

24. *Ajunda öziñge kanı meñzeyür*
Bukün hıdmatını melek üze yor
Melek hıdmat ârzü kılar teñgi yok
Bukün rühi rizvân üze nâz ayur 387
bükün : bu kevn

(Âlemdede kendine hangisi benziyor -bir bak-, bu kâinatın hiz-
metini melek üzerinde yor, onun arzu ettiği hizmetin benzeri yok.
Bu varlıklar âleminin ruhu, cennetin bekçisi olan Rıdvan'a naz-
lanır.)

25. *Tutuş tünle kündüz seherde niyâz*
Tamâm bülbül ötmüş tig ök bolsa az
Tekellüf salıban tevâzu' bile
Yürügli haqîkat atıban mecâz 390
 az : **yaz**, atıban : **aytuban**

(Yapmacıksız bir tevazu ve mecazlı bir anlatımla hakikat yolcusunun gece gündüz, seher vaktinde Tanrıya yakarması ilkbaharda bülbülün ötmesi gibidir.)

26. *Bilîng bilmiş üçün 'âlimler birer*
Önginler haşıl tip tekellüf kurar
Bilîng bildi irse bu Mûsâ tig ök
Câhil tise bolmas hıdır tig turar 394
 bilîng : **bilig**, haşıl : **câhil**, tig : **tek**, turar : **tur er**

(Bilgiyi âlimler bildiği için onlar bazen başkaları cahil diyerek gösteriş yaparlar. Bu (insan), bizzat Musa peygamber gibi bilgi sahibi bile olsa (başkalarına), cahil derse olmaz; -ey kişi-, Hazır gibi tek dur.)

27. *Hüdâyâ-yı gufrân kanâdil-i nûr*
İlâhî arığ pāk rūhînga tigür 403/1-2
 hüdâyâ-yı gufrân : **hedâyâ-yı gufrân**

İlk dizedeki *hüdâyâ-yı gufrân* tamlaması İndek (s. 150)'te "doğru yolu gösteren" anlamında *hüdâ* maddesinde verilmiş ve bir alt satırda *h.-yâ-yı gufrân* olarak gösterilmiştir. şimdiye kadar tanık olmadığımız böyle bir tamlama şekli, *hüdâyâ* kelimesinin *hedâyâ* şeklinde okunup "hediyeler" anlamı verilmesiyle aydınlığa kavuşacaktır.

(Allahım, affedicilik hediyelerine ve nurlu kandillere, arı pak ruhuna ulaştır.)

28. *Yigitler uya biz uyallık üçün*
Kerek kılsa şefkat uluğlar ata 406/3-4

İlk dizedeki *uya* İndeks s. 265'te gösterildiği gibi *uy(-a)* "uymak" değil, "arkadaş, kardeş" anlamındaki **uya** maddesine eklenmelidir.

(Biz gençler kardeşiz, kardeşlik için büyükler şefkat gösterirse ata sayılmalıdır.)

29. *Eser yel turur bu 'ömr terk keçer* 47/1

Dizesi için s. 10'daki dipnotta *terk* ve *çıkı* ile yazılmış *bād* kelimeleri arasında ilgi kurularak 47/1 *terk* : *bād* şeklinde verilmiştir. bunun, hiçbir açıklamaya gerek kalmadan **yel** : **bād** olması gerektiği açıktır.

30. *Yunmuşda ugut tenin örmek revân* 100/1

Dizesine ait olan s. 20'deki dipnot, *uğut* ve *çıkı* ile yazılmış *yerni* kelimeleri arasında ilgi kurularak 100/1 *uğut* : *yerni* şeklinde gösterilmiştir. Bunun da **tenin** : **yerni** şeklinde düzeltilmesi gerekmektedir.

31. *Öz öziñge kötrür munı köp fāsık* 49/4

s. 10'da *öz öziñge* yerine *çıkı* ile yapılan ve dipnotta *öz yöniñge* şeklinde gösterilen bu ifade *öz yöniñga* olarak düzeltilmelidir.

32. *Sini hağdın ayrur bu nefsi ni söziün* 50/2

Bu çalışmada tutulan yöntemle s. 10'a şu dipnotu da eklemeliyiz: **50/2 ayrur** : **ırar**

Ayrıca *Mu'īnū'l-Mürīd*'in sağlam bir metninin ortaya konulabilmesi için aşağıdaki okuyuş hatalarının da düzeltilmesi gerekir : *bola* : **birle** 22/1, *öge* : **añga** 31/3, *kabül kıl* : **kıl kabül** 35/1, *cānün* : **cāniñg** 47/3, *utru* : **öter** 53/3, *ok* : **uğ** 54/4, *me* : **ni** 72/2, *koymıştı* : *kusmuştu* 78/1, *koyp* : **katıp** 91/2, *tunınga* : **tuniñga** 97/3, *yunmuşında* : **yunmuşında** 97/4, *yüzüñge* : **yüzüñge** 103/2, *işit bil* : **işitgil** 108/2, *anda* : **orna** 109/1, *biligle* : **biligle** 114/4, *bolsa* :

bolsu 115/2, **kılar**da : **kalar**da 145/3, **bukiin** : **ya kün** 172/3, **koypup** : **kopup** 182/1, **taki** : **teni** 191/4, **cümlesinden**: **cümlesindin** 192/3-4, **bilin**gey : **bilin**gen 216/1, **başından** : **başındın** 226/1, **usal** : **osal** 47-4, 81-14, 234/3, **kelse** : **yetse** 234/4, **çınok** : **çının** 234/4, **irdi** : **irse** 236/4, **yarı** : **yarı** 238/2, **ol** : **ot** 249/2, **mihsuz** : **mihsız** 251/3, **turur** : **irür** 285/1, **bilig** : **bilip** 295/3, **ü** : **vü** 307/3, **hoş** : **hâş** 316/2, **kurusa** : **kurisa** 355/2, **bolsa** : **baba** 381/2, **kabak** : **kapak** 395/1, **kademler** : **kademde** 399/4, **öküş** : **üküş** 43/4, 45/1..., **usal** : **koypun-** : **kuyun-** 92/1-3, **kuzı** : **kozi** 33/3, 225/1, 243/1, **yoluğ** : **yuluğ** 164/4, **yoluğluğ** : **yuluğluğ** 230/3, **yolun-** : **yulun-** 48/2, **elig** : **ellig** 215/4, **ön-** : **ün-** 200/1, 280/1, **uyan-** : **oyan-** 141/3, 144/2, **uyag** : **oyag** 389/2.

II. "Transkripsiyonlu Metin"de okunuşu doğru olup, "İndeks"te yanlış anlam verilen kelimeler ise şunlardır:

1. *Ḳunūtğa rükū'dın kayıtsaṅg yana*
Ḳunūtđın sücüdğa revān ayına 152/1-2

İkinci dizedeki *ayın(-a)*, İndeks'te "kendine gelmek" anlamı ile verilmiştir. (ağın- >) **ayın-** kelimesinin anlamı ancak "değişmek, durum değiştirmek" şeklinde verilmeliydi.

2. *Taṅg arkursa bilgil oruç vaktı ol*
Yigü içkü ḳurbāṅğa yok bilgü yol 165/1-2

Orucun şartlarını anlatan bölüme ait bu dizelerde oruçlu iken yemek, içmek ve kurban yasaktır. *ḳurbān* İndeks s. 187'de "Allah'a yaklaşmak amacıyla hayvan kesme" olarak verilmiştir. Fakat buradaki *ḳurbān*'ın (veya *ḳırbān*) anlamının "yakınlaşma, cinsel birleşme" olacağı açıktır.

3. *Ḳazā nezri mutlak yā şavm-ı zihār*
Yā keffāret uşbu oruç kim tutar 167/1-2

Metinde sadece bu dizede geçen *zihār* kelimesine İndeks s. 286'da "kocanın karısını kendisine haram olan bir kadının bakmak

uygun olmayan bir organına benzetmesi" anlamı verilmiştir. Anlamı böyle verilen bir kelimenin, oruç yani savm ile ilgisi kurulamamaktadır. Bu nedenle *zihâr*'ın "unutma, ihlal etme" anlamları alınarak *şavm-ı zihâr* tamlamasına da ona göre anlam verilmelidir.

4. 226. dörtlüğün üçüncü dizesinde geçen *ahta* kelimesi İndeks'e alınmamıştır. Kelime, "iğdiş edilmiş at"¹¹ anlamı ile İndeks'e alınmalıdır.

5. İndeks s. 251'de "durmak, kesilmek, bitmek" anlamları verilen *tin-* ile s. 254'de "dinmek, kesilmek" anlamları verilen *tin-* tek madde altında toplanmalıdır. Ayrıca bu kelimenin geçtiği:

Eger mundın artuğ bileyin tiseñg
 Murād maqşuduñgı bulayın tiseñg
 İdi zıkrın aygıl açılğay sañga
 Yaşınğ tıñgmegey hiç küleyin tiseñg 36

dörtlükte *tiñgmegey*'in نینگماکی şeklinde yazımına dikkat çekilmeliydi.

Burada dikkatimizi çeken önemli bulduğumuz birtakım eksikler ve yanlışlar üzerinde durduk. Dizgeden, çevriyazı işaretlerinin düzensiz kullanılmasından ileri gelen eksikler üzerinde durmadık. Umarız, bu çalışmamız Sayın Toparlı'nın çalışmasını tamamlayacak ve eserin daha sonraki baskıları için yardımcı olabilecektir.

11. Şeyh Süleyman Efendi. *Lügat-i Çagatay v Türki-i Osmani*, İstanbul 1298, s. 6. ahta maddesi.